

İŞBİRLİĞİ ALANINDA AFRIKA DENEYİMLERİ

Moïse Tchando KEREKOU

İşbirliği alanında Afrika deneyimleri kolonyal döneme kadar uzanır ve AKÇT'yi kuran Roma Anlaşması'nı (1957) önceler. Doğu Afrika Devletler Topluluğu ve Batı Afrika Gümrük Birliği Afrika'daki ilk anlaşmalardır (Sawani 2005, 56). Ancak gerçekten Afrika kökenli ve Afrika anlayışına dayalı işbirliği, 1963'te Afrika Birliği Örgütü'nün (ABÖ) kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Bu, kıtadaki işbirliğinin ilk aşamasıdır. Uzun bir sürecin başlangıcıdır.

1. Afrika Birliği Örgütü

33 yeni bağımsız devletten oluşan Afrika Birliği Örgütü, 25 Mayıs 1963'te kurulmuştur. Örgütün kuruluşunun başlangıcında iki bakış açısı birbiriyle karşı karşıya gelmiştir. Bir yanda, bir an önce Afrika Birleşik Devletleri'nin kurulmasını isteyen Gana'nın eski devlet başkanı Kwam Nkrumah tarafından yönetilen kamp bulunmaktaydı. Diğer yanda ise, Afrika'nın birliğinin yavaş yavaş ve aşamalı olarak kurulmasından yana olan bir başka grup bulunmaktaydı. Bu ikinci bakış açısı eski Tanganika'dan (bugünkü Tanzanya) merhum Mwalimu Julius Nyerere ve Fildişi Sahili'nin eski cumhurbaşkanı merhum Félix Houphouët Boigny tarafından sürdürülmekteydi. Nkrumah'ın görüşü, Afrika Birleşik Devletleri yerine Nyerere'nin yaklaşımını onaylayan bir örgütü yeğleyen devlet başkanları tarafından pek destek bulmadı. Bu tutumun arkasında Afrika devletlerinin her birinin önce kendi bölgelerinde birleşmeye başlaması, sonra kıta ölçeğinde birleşmesi gerektiği inancı yatmaktaydı. Bu görüş, o zamanlar federalist yaklaşım konusunda kararsız ve bu yaklaşıma karşı olan devlet başkanları tarafından daha çok destek buldu; yeni elde ettikleri otorite ve egemenliklerinden vazgeçmeleri söz konusu değildi. Birleşmeler ve aktivitelerle geçen yıllardan sonra aktör ve karar alıcılar, bu birlikteliğin her bir üye devletin ciddi sayıdaki ihtiyacına yanıt verecek güçte olması için çok geniş olduğunu kabul etme noktasına geldiler. Bunun ardından, kıtanın büyük bölümünün, ciddi bir güçle karşılaşmadan, üye devletlerin en azından ortak bir kimlik unsuru taşıdığı büyük bölgelere bölünüp paylaşılması fikri doğdu (Clapham 1996, 117). Böylece Nyerere'nin yöntemi ve bölgesel örgütler doğmuş oldu.

2. Bölgesel Ekonomik Topluluk (BET)

BET'in kuruluşu, Afrika işbirliğinde ikinci aşamayı ifade eder. 1980'de Lagos Eylem Planı ve Lagos Nihai Senedi'nin onaylanmasıyla BET de onaylanmıştır. Gerçekten her bir bölgede bölgeselleşmenin doğması sonucu bu ikinci aşamanın ortaya çıkmasıyla işbirliğinin devreye girdiği söylenebilir. Bu, kıtanın 1963'ten beri süren entegrasyon çabalarında önemli ve belirleyici bir dönüm noktasıdır. 1963'te atılan adımların üstü siyasi meselelerle ciddi ölçüde örtülmüşken 1980'lerde ekonomik boyutun öne çıktığı bambaşka bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Lagos Nihai Senedi'nde Afrikalı yöneticiler, aralarında kurulacak bir anlaşmayla 2000'e kadar kıtanın ekonomik kalkınmasını, sosyal

ve ekonomik entegrasyonunu sağlayacak bir Afrika Ekonomik Kurulu'nu (AEK) taahhüt etmişlerdir. (Sawani 2005, 12). Tasarlanan anlaşma on yıl kadar sonra, 1991'de, Abuja Anlaşması adıyla bilinen AEK'in kuruluşuyla hayata geçirilmiştir. Anlaşmanın en yenilikçi yanı, Afrika ortak para birimi oluşturmaya ve özellikle Afrika Merkez Bankası, Panafrika Parlamentosu (PP) gibi AEK kurumlarını hazırlamaya çağrıda bulunmasıydı. Böylece her ana bölge, kendi beklentilerine en iyi yanıt verebilecek bölgesel örgütlenmeler hazırladı. Bugün Afrika'da farklı anlayışlarda, farklı biçim ve güçte, farklı amaçlarda toplam 14 tane bölgesel entegrasyon anlaşması bulunmaktadır (Nyirabu 2004, 22). Günümüzde mevcut olan ve AfB tarafından tanınan 5 adet temel bölgesel örgüt vardır. Bunlar 5 üye ile Arap Magrip Birliği (AMB), 20 üyeden oluşan Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı, 10 üyeden oluşan Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (OADET), 15 üyesi bulunan Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (BADET) ve 14 üyesi bulunan Güney Afrika Kalkınma Topluluğu'dur.

3. Afrika Birliği

Abuja Anlaşması ve çeşitli reformlar kıta ölçeğinde, Afrika'ya özgü entegrasyon modeli konusunda bir tartışma başlatmıştır. Bu arada kıtada, üstesinden gelinmesi gereken pek çok sorun vardı ve ABÖ, entegrasyon dinamiği yaratmayı başaramamaktaydı. Entegrasyon kötü durumdaydı ve kıtanın tamamı gitgide küreselleşmenin etkileriyle karşılaşmaktaydı ki bu da aktörleri yeni çözüm alanları aramaya itti. Bu anlayış içerisinde Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansı'nda, Abuja Anlaşması'yla ortaya çıkan süreci hızlandırmak için 1999'da, Sirte'de onaylanan bir deklarasyon aracılığıyla AfB'nin kurulmasına karar verilmiştir. AfB'nin kuruluşu mevcut entegrasyon sürecinin üçüncü aşamasını ifade eder. Bu son aşama, en önemli olanıdır çünkü devlet başkanları söylem düzeyinden daha çok eyleme; basit bir işbirliği anlayışından Avrupa gibi güçlü bir topluluk anlayışına geçmiştir. Bir yıl sonra 2000'de, Lome'de (Togo), AfB'nin Kurucu Anlaşması (KA) onaylanmış ve üç yıl sonra 2002'de de AfB, Durban'da (Güney Afrika) kurulmuştur. Abuja Anlaşması'nın ortaya konmasıyla hızlanan entegrasyon süreci, Birlik'te yeni gereklilikler doğurmuştur. Aslında, AfB için kurumsal bir çerçeve, dolayısıyla yeni kurumların kurulması şeklinde yeni bir aşamayı gerekli kılmıştır. AfB'nin KA'sı, selefi ABÖ Şartı'na göre farklı olan temel değişiklikler barındırmaktadır. Öncelikle ekonomik birleşme, sonra basit bir işbirliğinden ziyade bir topluluğun kurulmasındaki ısrarıyla AfB, ABÖ ile arasına net bir ayırım koyar. Ayrıca KA'da entegrasyonun kurumsal temelleri açık bir biçimde belirtilmiştir. Dört temel organı bulunan ABÖ'nün aksine yeni AfB, üç tanesi finansal olan 9 kurumla donatılmıştır. Dahası, AfB'de sivil toplumun rolü; Panafrika Parlamentosu'nun ve Afrika Kalkınması için Yeni Ortaklık (AKYO), Afrika'da Güvenlik, İstikrar, Kalkınma ve İşbirliği Konferansı (AGİKİK), bir sivil toplum forumu olan ESKK gibi diğer organların kurulmasıyla oldukça değişmiştir. Son olarak AfB'nin KA'sı; demokrasi, yönetim, insan hakları gibi kimi sorunlara vurgu yapmış ve üyelerinin riayet etmesi için gerekli mekanizmalar öngörmüştür (Magliveras ve Naldi 2002, 423).

4. İşbirliğinin Değerlendirilmesi

İşbirliği uğrunda gösterilen övülmeye layık çabalara rağmen, kıtada gerçek bir entegrasyon için gerekli koşullar sağlanamamaktadır. Siyasi düzeyde, silahlı çatışma ve iç savaşlar başarısızlığın temel kaynakları olarak sıralanmıştır. Örneğin Afrika'nın Batısında bölgeselleşme süreci, Burkina Faso'nun aktif şekilde

katıldığı Fildişi Sahili kriziyle sarsılmıştır. Liberya'da iç savaşla geçen on beş yılı, Gine'deki, Gabon'daki, Moritanya'daki, Madagaskar'daki, Nijerya'daki vs. yeni ajitasyonları kıta ölçeğinde ve uluslararası ölçekte kaygı uyandıran durumlar olarak sayabiliriz. Afrika'nın Kuzeyinde, Batı Sahra'nın egemenliği üzerindeki anlaşmazlık iki büyük ulusu, Fas ev Cezayir'i ayaklandırmıştır. Diğerlerinin yanı sıra bu da AMB'nin başarısızlığının bir nedenidir. Orta Afrika'da durum daha da ürkütücüdür. Özellikle DKC'deki savaş sadece Ruanda'yı, Uganda'yı, Burundi'yi, Angola'yı, Namibya'yı değil, bu savaşa o veya bu şekilde aktif olarak katılmış olan Orta Afrika Cumhuriyeti, Tanzanya, Güney Afrika ve Zimbabve gibi diğer komşuları da etkilemiştir (Sawani 2005, 162). Orta Afrika'nın hemen yanında Büyük Göller bölgesinde Tanzanya, Ruanda, DKC'nin Doğu'su gerçek bir silah ticareti kavşağı oluşturmaktadır. Afrika Boynuzu'nda barış perspektifi daha da zayıftır. Somali, 1991'de iç savaşın tırmanışından beri, bir devlet olarak değerlendirilememektedir. Etiyopya ve Eritre'de daha yeni girişilmiş bölgeselleşme sürecine çok zarar veren tekrarlanan çatışmalar olmaktadır. Sudan, Etiyopya, Kenya ve Uganda arasında hâlâ çatışma sinyalleri bulunmakta ve Darfur'da süren kriz, entegrasyon sürecini tahmin edilenden daha zor hale getirmektedir. Afrika'nın Güneyinde, Angola'daki askeri ve iç savaş, Güney Afrika, Namibya, Zimbabve'de olduğu gibi komşu ülkeler ve çok uluslu şirketler üzerindeki etkileri nedeniyle bölgeyi tamamen istikrarsızlaştırmıştır. Lesoto, Mozambik, Tanzanya gibi diğer ülkelerde de kabul görmeyen yönetimler nedeniyle sivil anlaşmazlıklar olagelmektedir. Bu çatışmalar, yeni AfB için ortadan kaldırılması gereken durumlardır. Dolayısıyla kıtada barışın sağlanması, AfB için ulaşılması gereken en önemli amaçtır. Başarıya ulaşamamasının sıkça ifade edilen diğer bir olası açıklaması da Afrika içinde ticaretin gelişme potansiyelinin bulunmamasıdır (Bach, 1999, 29). Afrika içi ticaretteki düşük seviye sadece gümrük vergilerinden ya da daha genel olarak gümrük sınırlarından değil, aynı zamanda altyapı yokluğundan kaynaklanmaktadır. Uluslararası seviyede bile Afrika zayıf bir paya sahiptir; dünya ticaretinin yaklaşık %2'sini oluşturmaktadır. İki ya da çok yanlı siyasetlerini sürdürdükçe devletler kendi çıkarlarını daha uzunca süre sağlamca savunamayacaktır. Afrika içi ticaret AfB'nin karşılaştığı önemli meseledir. AfB'nin kurumsal modeli, barışı sağlayamadığı ve ticaret seviyesini yükseltmediği için ciddi şekilde tehlike altındadır.

D. Afrika Devletlerinin Tarihi

Afrikalı devletlerin kökenini gözden geçirmek, balkanlaşma sürecini ve sonrasında modern Afrika devletlerinin oluşumunu anlamak için önemlidir. Böylece kıtada ve modern Afrika devletlerinin siyasetinde sürmekte olan kritik durumun kökenini anlamak kolaylaşacaktır. Afrika devletleri zayıftır çünkü kolonyal güçlerin bir icadı olduğundan gerçek anlamda egemen değildir. Günümüz Afrika devletleri gerçekten de kıtanın Fransa, İngiltere, Portekiz, İtalya, İspanya, Belçika ve Almanya'dan oluşan eski süper güçleri tarafından paylaşılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu güçler toprakları, kendi çıkarlarına yanıt verecek ve kendi iştahlarını doyuracak şekilde keyfi olarak bölmüştür.

Örneğin, büyük Bakongo bölgesi; Fransız Kongosu, Belçika Kongosu ve Portekiz Angolası olarak paylaşılmıştır. Somali ise Büyük Britanya, İtalya ve Fransa arasında bölüşülmüştür (Meredith 2005, 1). Paylaşımlar; hiçbir ortak tarihi, kültürü, dili ve dini olmayan çok sayıda farklı grubu birleştiren yeni sınırlar oluşturmuştur. Örneğin Nijerya, bugün, 250'den fazla etnik-dilsel grubu barındırmaktadır.

Belçika Kongosu'nda resmi görevliler tarafından 6000 şeflik tanımlanmıştır (Meredith 2005, 2). Yine de ilk sömürgelilerin, yasaların ve oturmuş kurumların yokluğundan ötürü kesinlikle bir gecikme işareti olarak algıladıkları devletsiz toplumlar bulunduğu doğrudur. Bununla birlikte yerli kabileler; bazı adetler, egemenler ve içinde geliştikleri çevreyle uyumlu haldeki siyasi örgütlerin himayesi altında bulunmuştur. Tahmin edilebileceği gibi tarihte, kıtanın Kuzeyinden Güneyine, Doğusundan Batısına, tamamında işgalcilere karşı verilmiş birçok örgütlü direniş mücadelesi bulunmaktadır. Bu direniş hareketleri, gelişmiş olsun ya da olmasın belli bir tür siyasi sistemin varlığının canlı göstergesidir. Kolonyal hakimiyet, bu sistemleri sürdürmek ve güçlendirmek bir yana, onları geometrik figürlere ve yeni topraklara ayırmıştır.

Çizilen yeni sınırlar, kolonyalizm öncesi toplumsal ilişkilere hâkim olan soy ve akrabalık duygusunu zayıflatamamış aksine kültürü, etnisiteyi ve kabileciliği vurgulayarak bu duyguların güçlenmesini sağlamıştır. Kolonyal hâkimiyet, yerli örgütlerin yapısını istediği şekilde parçalamakta başarısız olmuştur. Süper güçler, idari manipülasyon yöntemleri ve sonrasındaki siyasi ayrımlarıyla (ki bu Ruanda soykırımının sebeplerinden biri olmuştur) bölünmenin temellerini atmış ve kabilesel aidiyet duygusunu güçlendirmiştir. Halkların taleplerini karşılamakta, temel kamu hizmetlerini sağlamakta, yurttaşların hayatını güvence altına almakta ve azınlıkları korumadaki yetersizlik, güvenlik arayışındaki insanı doğal olarak yalnızca klanına bağlanmaya iten sürü içgüdüsünü pekiştirmiştir.

Tarihin tekerrürden ibaret olduğu kabul edilir çünkü günümüzde de bu olgu tekrarlanmaktadır. Devletler güvenlik gibi temel ihtiyaçları karşılayamadığında, aynı Somali ve Ruanda'da olduğu gibi yurttaşlar kendilerini güvende hissetmek için kendi kabilelerine yönelirler. Bu, Afrika siyasetinin ve toplumunun bir gerçeğidir. "Yarı devlet" terimi, maalesef bu gerçeği göstermektedir. İşte böylece modern Afrika devletlerinin kırılğan olduğu savı kanıtlanmaktadır. Bu devletler gerçekten birbirinden ayrı kabilelerin, "ulus" değil, sadece bir "devlet" kurarak birleşmesidir. Otuz yıldan daha uzun bir süre boyunca Batı bölgesinde Nijerya siyasetine hükmetmiş olan Yoruba lider Obafemi Awolowo şöyle yazmakta tamamen haklıdır: "Nijerya bir ulus değil sadece bir coğrafi ifadedir. "İngiliz", "Gallerli" ya da "Fransız"ın ifade ettiği anlamda bir "Nijeryalı"dan söz edilemez. "Nijeryalı" sözü Nijerya sınırları içinde yaşayanlarla yaşamayanları birbirinden ayırmak için kullanılan basit bir adlandırmadır" (Meredith 2005, 8). Protektora boyunca, Nijerya'da idareyi kolaylaştırmak için üç bölge (Batı, Doğu ve Kuzey) kurulmuştur. Bu bölgelerde, mevcut kabilelerin konsolidasyonu ve yenilerinin kurulmasıyla etnik aidiyet havası çok yüksek bir noktaya ulaşmıştır. Bu, kaynaklardan yararlanmak, kazançlı koalisyonlar kurmak ve hayatta kalmak için kolonyal otoriteler üzerinde baskı oluşturacak mantıklı bir araçtan başka bir şey değildir. Bundan ötürü önceleri sadece tutarsız ilişkilerle yetinen grupların bile şimdi kabileler olarak birleşmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Güçlü bir etnik zihniyetle donanmış kabilelerin konsolidasyonu ve yenilerinin kurulması, idari amaçları olan geniş birlikteliklere ihtiyaç duyan Britanyalı kolonyal otoriteler tarafından desteklenmiştir. Böylelikle bağımsızlığın başında ilk Nijerya Cumhuriyeti, üç farklı etnik-dinsel grubun hâkimiyeti altına girmiştir. Bunlar Kuzey'de ülkenin nüfusunun yüzde otuzunu oluşturan Hausa Fulaniler, Batı'da yüzde yirmiyi oluşturan Yorubalar ve Doğu'da nüfusun yüzde on yedisini oluşturan Ibolar'dır (Thomson 2000, 66). Anayasa'nın bu siyasi

gerçeğin hesaba katmaktan ve üç bölgeyi federal bir sistem oluşturmaktan başka seçeneği yoktu. Bundan itibaren Nijerya, üç bölge arasındaki çatışmalar ve federal hükümetle kabileler arasındaki sürtüşmeler gibi tekrarlanan etno-politik krizlerle evrilmiştir. 1967'den 1970'e kadar süren Biafra Batı eyaletinin ayrılık savaşı, iki milyon kişinin ölümüne yol açmıştır. Siyasi istikrarsızlık, farklı askeri darbeler, bölgeler arasındaki gergin hava ve Kuzey'de artan İslami kökten dincilik Nijerya tarihinde göze çarpan olgulardan sadece birkaçıdır.

Nijerya, balkanlaşmaya maruz kalan tek devlet değildir. Bir başka yarı devlet olan Somali de Afrika'daki balkanlaşmadan o derece etkilenmiştir ki yıkılma noktasına gelmiştir. Doğuştan Somalili olan etnik grup Afrika Boynuzu'ndaki en homojen gruptur çünkü ortak bir dile, kırsal adet ve geleneklere dayalı ortak bir kültüre sahip olduğu gibi İslam dinine derin bir bağlılığı da paylaşmaktadır (Meredith 2005, 464). Kolonyal hâkimiyet boyunca Somalili etnik grup, emperyalist paylaşımın ardından beş kolonyal devlet arasında parçalanmıştır. Fransızlar, Kızıl Deniz'in güney girişinde yer alan Cibuti limanını çevreleyen kapalı bir iç toprak olan Somali'nin Fransız kıyısını işgal etmiştir; İtalyanlar, bugün başkent olan Mogadişu da dâhil Somali'nin İtalyan kolonisine yerleşmiştir. Geri kalan topluluklar, Güney'de Kenya'nın İngiliz kolonisi sınırları içine ve Etiyopya İmparatorluğu'nun Batı'sına katılmıştır. 1. Dünya Savaşı'nda Britanya hükümeti, Almanya'ya karşı verilen savaş sırasında İtalya'nın kendisiyle yaptığı ittifakı ödüllendirmek adına İtalya ile Doğu Afrika'daki kendi protektorasının 94.050 kilometre karesini İtalya Somalisi'ne aktaran bir anlaşma imzalamıştır (Thomson 2000, 23). 1924'te Jubaland bırakılmış ve Somalili önemli bir topluluk göç ettirilmiştir. Bu etnik gruptan geriye kalan Somaliler ise Kenya toprağında yaşamaya devam etmişlerdir. 1960'ta bağımsızlık sırasında İngiliz Somalisi ile İtalya Somalisi, Somali Cumhuriyeti'ni kurmak üzere birleşmiştir. Yeni cumhuriyet, topluluklarının ve topraklarının bütünlüğünü, dolayısıyla Kuzey Kenya eyaletinin tamamını istemiştir. Bu zaman boyunca, Kenya sınırları içindeki Somali topluluğunun bir kısmı bağımsız Kenya hükümetine kalmıştır. Sınır anlaşmazlığının ve iki yeni bağımsız devlet arasındaki savaşın kökeninde işte bu yatmaktadır. Kenya ve Somali arasındaki ilişkilerde 1967'den bu yana iyileşmeler ve savaşın sona ermesiyle ilişkilerde yavaş yavaş normalleşme olsa da, Kenya'da hala, Kenya hükümetinden çok sınırın diğer tarafındaki yakın akrabalarına siyasi bağlılık duyan çok sayıda Somalili'nin yaşıyor olması gerçeği yerli yerinde durmaktadır. Bu krizin, siyasi parçalanma ve köktenci grupların varlığı nedeniyle zaten tehlikede olan Somali'nin siyasi istikrarı üzerinde büyük etkileri vardır.

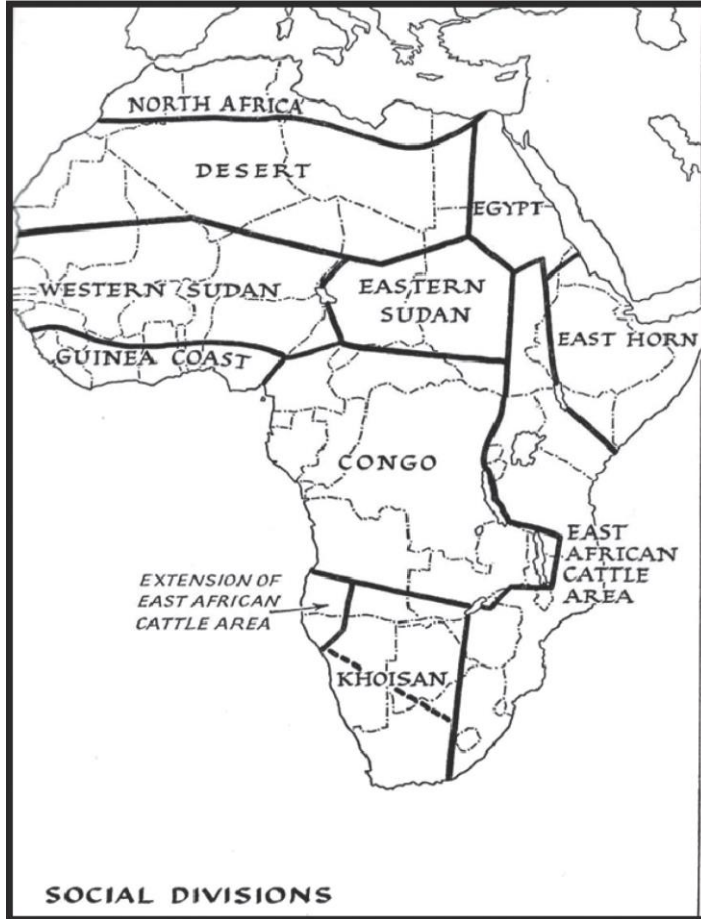
Somali devletinin çöküşü, Afrika devletlerinin kuruluşunun bu bölgede egemen olan toplumsal bölünmenin gösterdiği üzere yerel özelliklerin hesaba katılmadan, emperyalizmin isteklerine, çıkarlarına ve aktörlerine göre tasarlandığını gösterir. Nijerya ve Somali örnekleri süper güçlerin, önceden heterojen olan kabileleri birleştirerek (Nijerya) ve önceden homojen olanları ayırarak (Somali) Afrikalıların doğal ve yatay toplumsal bölünmesini yeni dikey bir bölünmeyle9 değiştirmek şeklindeki kötü niyetini göstermektedir. DKC iç savaşı ve Fildişi Sahili topraklarının Kuzeyli isyancılar ve sadık Güney ordusu arasında yakın zaman önceki bölünmesi gibi krizlerin de kökeninde, kolonyal

rejimden kalan miras bulunmaktadır. Nijerya ve Somali örneklerinden, modern Afrika devletlerinin entegrasyondan çok etnik kökenli birlikteliklere dayalı parçalanmalara meyilli olduğu sonucunu çıkarmak önemlidir.

Birliği sürdürmek ve çöküşü önlemek için ulusal kimlik lehine gösterilen övgüye layık pek çok çabaya rağmen genel eğilim, kabilesel birleşmeler ve mevcut ulusal birliklerle sistemlerin parçalanması yönündedir. Kabilecilik milliyetçiliğe, milliyetçilikse bölgeselleşme ve entegrasyona karşı koymaktadır. Devletler ulusal birliklerini sürdürmek adına etniklik gruplarla mücadele ettikçe farkına bile varmadan entegrasyonun genel amacını gölgelemiştir. Aynı zamanda bir dizi dış baskı, ulusal taleplerin yükselmesi ve devletlerin bunları karşılamadaki yetersizliği kolektif bir stratejiyi, başka bir deyişle ekonomik bölgeselleşme ve siyasi entegrasyonu gerekli kılmaktadır.

İşte bu nedenle Afrika'da entegrasyon hem bir gereklilik, hem de zorlu bir sorun ve ikilemdir.

Şekil 3: Afrika'da Toplumsal Bölünme

Kaynak: McEWAN, Peter J. M. 1965. The study of Africa. Der. (notlar ve yorumlar ile), Peter J. M. McEwan ve Robert B. Sutcliffe. [haritalı.]. ss. xii. 444. Methuen & Co.: Londra.